

Osmanlı Göç Politikası Ekseninde Kimsesizler

Emine Altunay Şam*

Özet

Devlet ve milletin varlığı ve bekası için çocukların iyi bir şekilde yetiştirilmesi ve korunması idari, toplumsal ve hukuki bir sorumluluktur. Çocukların korunması ve eğitimine ilişkin politikalar, Türk Devletlerinde İslamiyet öncesi dönemdeki sosyal devlet anlayışı doğrultusunda gelişmiş, İslamiyet'in kabulüyle ilahi emirler ışığında pekişmiştir. Kimsesiz çocuklara ve yardıma muhtaç olanlara yönelik görevler ise bu yükümlülüklerin bir başka boyutunu teşkil etmiştir. Osmanlıda bu yükümlülük geçmişten devralınan siyasi, sosyal ve dini miras ve İslâm dininin korunmaya muhtaç kimselere gerekli yardımın yapılması konusundaki anlayışla birleşmiş ve ahlaki bir görev olarak görülmüştür.

Savaş, göç ve çeşitli nedenlerle korunmaya muhtaç kalan yetim ve kimsesiz çocuklar, hemen her toplumda nüfusun azımsanmayacak kadar önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan ve toprak kayıplarıyla sonuçlanan savaşlar sonrasında, bu topraklarda yaşayan halk göç etmeye mecbur bırakılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarına yönelik artarak devam eden göçler, pek çok gaileyle mücadele eden devleti, siyasi, ekonomik ve toplumsal boyutları olan yeni bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Bununla beraber Osmanlı Devleti, göçmenleri kabul etmekte tereddüt etmemiş, toplumsal temeli güçlendirecek insan kaynağı olarak değerlendirmiş ve çözüm yolları üretmiştir. Bu toplumsal sancılı sürecin en kritik sorunlarından birisini göç sırasında yakınlarını yitiren, sahipsiz korunmaya muhtaç çocukların himayesi ve eğitimi teşkil etmiştir.

Bu araştırmanın amacı, göçle gelen muhacirlerden ailesini ve yakınlarını kaybetmiş kimsesizler ve yetim kalmış çocukların korunmasına, iâşesine ve eğitimine ilişkin devletçe alınan tedbirleri ortaya koymaktır. Elde ettiğimiz bulgulara göre, kimsesiz muhacirlerin korunmasına yönelik halk ve yerel yönetimler nezdinde yapılan yardım ve hizmetlerin yanı sıra devlet tarafından önemli tedbirler alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Göç, Kimsesiz Çocuk, İslahhane, Sanayi Mektebi, Darülaceze, Darüleytam.

* Prof. Dr., Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Amasya/ TÜRKİYE, emine.sam@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2140-3450, DOI: 10.37879/9789751756442.2023.59

The Orphans on the Axis of Ottoman Migration Policy

Abstract

Good education and protection of children is an administrative, social and legal responsibility for the existence and survival of the state and nation. Policies regarding the protection and education of children developed in line with the social state understanding in the pre-Islamic period in Turkish States and consolidated in the light of divine orders with the acceptance of Islam. Duties for orphaned children and those in need of help constituted another dimension of these obligations. In the Ottoman Empire, this obligation was combined with the political, social and religious heritage inherited from the past and the Islamic religion's understanding of providing necessary assistance to those in need of protection and was seen as a moral duty.

Orphans and orphans, who are in need of protection due to war, migration and various reasons, constitute a substantial part of the population in almost every society. After the wars in the last years of the Ottoman Empire, which resulted in land losses, the people living in these lands were forced to migrate. Since the second half of the 19th century, the increasing immigration to the Ottoman lands confronted the state, which struggled with many troubles, with a new problem with political, economic and social dimensions. However, the Ottoman Empire did not hesitate to accept immigrants, evaluated them as human resources that would strengthen the social basis and produced solutions. One of the most critical problems of this socially painful process was the protection and education of orphaned children who lost their relatives during migration and in need of protection.

The aim of this research is to reveal the measures taken by the state for the protection, subsistence and education of orphans and orphans who have lost their families and relatives among immigrants. According to the findings we have obtained, important measures have been taken by the state in addition to the aid and services provided by the people and local governments for the protection of orphaned immigrants.

Keywords: War, Migration, Orphan Child, Correctional Institution, Industrial School.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin değişen dünya koşullarında varlığını koruma mücadelesi verdiği 19. yüzyıl, tarihi kayıtlara, siyasi, askeri, diplomatik, ekonomik açıdan oldukça sancılı bir süreç olarak geçmiştir. Bununla beraber ayakta kalabilme çabası,

pek çok alanda çözümler üretmesine ve çağdaş kurumlar tesis etmesine zemin hazırlamıştır. Öyle ki bu çaba, devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna da temel teşkil etmiştir. Dönemin çözüm bekleyen en mühim sorunlarından biri de şüphesiz göçler ve yarattığı iç sorunlar olmuştur.

Bu yüzyılda yaşanan toprak kayıpları, ilk bakışta sınır sorunu, diplomatik, ekonomik bir dış problem olarak görünse de madalyonun diğer tarafı problemin içeriye yansıyan boyutunu göstermesi bakımından oldukça kaygı vericidir. Osmanlı toplumunda bu yüzyılda tırmanışa geçen ekonomik, etnik, siyasi kökenli iç huzursuzluklara, toprak kayıpları sonrası bir yenisi daha eklenmiştir. Kaybedilen bölgelerden göçe zorlanan, sürgün edilenler, memleketin her bir köşesinde gittikçe artan işsizlik ve yoksulluğun boyutlarını dramatik biçimde artırmıştır. Osmanlı idaresi, devletin bekası için, karşı karşıya kaldığı pek çok soruna rağmen, toplumsal barış ve dayanışmanın sağlanmasını öncelikleri arasına almış, göçle gelenler için çözümler üretmeye çalışmıştır. Devlet, tebaasıyla bütünleşerek gelen göçmenleri, yeni vatanları olacak topraklara iskân etmiş, maddi manevi yaraları elinden geldiğince sarmış, dünya üzerinde benzerine rastlanmayan bir insanlık örneği sergilemiştir.

Kuzey Kafkasya ve Kırım'dan Anadolu ve Rumeli'ye göçler, 1768 yılından sonra Rusların saldırıları ve ülkenin bir kısmını işgal etmeleri üzerine başlamıştır. Rusya'nın Kafkasya'yı işgal politikası bölgede yaşayan ve önemli çoğunluğu Türk ve Müslüman olan toplumların yüzlerini Osmanlıya çevirmelerine neden olmuştur. Zira Osmanlı Devleti, halifeliği de temsil eden Müslüman bir devlettir. Osmanlı Devleti, bölge halkı için din, dil, kültürlerini koruyarak hayatlarını idame ettirebilecekleri topraklardı.¹ Lyall (1855)'in verdiği bilgilere göre, İlk büyük göç dalgası 1785-1788 yıllarından sonra gerçekleşmiş, Rusların baskıları ve salgın hastalıklar yüzünden, on binlerce Kırım Tatarı mülklerini çok ucuza satarak Anadolu ve Rumeli'ye göç etmişler, Rus işgalinden sonraki yirmi yılda Kırım'da üç yüz bin kişilik bir nüfus yok olmuştur. Kaffi, 1780-1800 yılları arasında Anadolu'ya göç edenlerin tahminen 30.000, 1812-1815 yılları arasında göçenlerin ise 15.000 olduğunu nakletmektedir.² Kırım ve Kafkasya'dan yapılan göçlerin bundan sonraki aşaması 1856-1857, 1860-1862, 1864-1865 yıllarında olmak üzere üç önemli dalga halinde gerçekleşmiştir. Daha sonra Kafkaslarda ve Balkanlarda da sıklıkla tekrarlanacak olan Rus yöntemi, klasik bir zorunlu göç sistemi idi. Evler ve

1 Bedri Habıçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 49-50.

2 Kadircan Kafli, *Türkiye'ye Göçler*, İstanbul, 1966, s. 19.

tarlalar harap edilerek sahipleri yıldırılıyor ve açlık veya göçmekten başka seçenek bırakılmıyordu. Nitekim, Rusların, Müslümanlara ait yüz binlerce müşterek ya da özel araziye müsadere etmesi veya Çarlık aristokrasisinin mülkiyetine devretmesi, büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşan Türkleri, bir anda işsiz ve geçim sıkıntısıyla karşı karşıya bırakmıştır. Rusların bölge halkını bir an önce ülkeden çıkarma planlarıyla başlayan sürgün ise, Osmanlı Devleti'ni hazırlıksız yakalamıştır. Göç seli karşısında alınan tedbirler yetersiz kalmış, sahil yerleşimlerine yığınlar halinde gelen göçmenlerin sevk ve iskânları aksamış, pek çok salgın hastalık ve ölümler olmuştur.³

Türk göçlerinin en önemli aşamalarından birini teşkil eden 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Rusya'nın Bulgarların azınlıkta bulunduğu Tuna ve Edirne Vilayeti topraklarında kendisine bağımlı bir Bulgar Devleti kurmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Savaş sırasında silahlarına el konulan Müslüman ahaliye karşı Bulgar ve Rus askerleri katliam hareketine girişmiş, bu durum, bir milyonu aşkın Türkü göçe mecbur etmiştir. Ruslar, 1878 Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile kendilerine terk edilen Kars, Ardahan, Oltu ve Kağızman sancaklarında bir askeri vilayet kurmuşlardır. Vilayet dahilinde Türk toprak mülkiyetini tanımamışlar, II. Aleksandr'ın "*yoğun reaksiyoner Slavlaştırma ve kolonizasyon politikası*" sonucu, Türklerin boşalttığı köylere Ermeni, Rum, Yezidi, Süryani, Ukraynalı, Malakan, Alman ve Kafkas toplulukları getirilerek sistemli bir şekilde yerleştirilmiştir. Bölgenin yeni ahali Ruslaştırılmaya çalışılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında Rus İşgaline, uğrayan yerlerdeki Müslüman Türk ahali ise kendilerini daha güvenli hissedecekleri yerlere doğru göç etmeye başlamışlardır.⁴

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve kitleler halinde Osmanlı topraklarına gelen göçmenler için en acil çözüm, süratle iskân edilmeleri ve geçimlerinin temin edilmesine yönelik üretici konuma getirilmeleriydi. Osmanlı Devleti, bu işlerin koordinasyonunu önceleri İstanbul sınırları içerisinde Şehremaneti, taşrada ise yerel yönetimler aracılığıyla yürüttü. Bu işlerin takibinden

3 Abdullah Saydam, "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)", *Osmanlı IV*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 679-693.

Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Fatma Sankaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 37.

Süleyman Erkan, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908), *Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayın*, Trabzon 1996, s. 33.

4 Nedim İpek, "Kafkaslar'dan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 6, S. 1, Samsun 1991, s. 101-106.

<https://dergipark.org.tr/en/pub/omuefd/issue/20256/215090>, son erişim tarihi: 19.02. 2022.

sorumlu en üst makam ise Ticaret Nezareti oldu. Çok boyutlu bu meselenin tek merkezden idare edilmesi birtakım sorunlara neden oluyordu. Bu nedenlerle Sadrazam Ali Paşa'nın girişimiyle, 5 Ocak 1860 tarihinde sadece göç edenlerin her türlü sorunlarıyla ilgilenecek bir teşkilat olan "Muhacirin Komisyonu" kuruldu. Başlangıçta "Ticaret Nezareti"ne bağlı olarak çalışan teşkilat 1861 yılından itibaren bağımsız bir kurum haline getirildi.⁵ Kırım Savaşı'ndan sonra Rus idaresi, Kafkas halkının göçünü hızlandırmak için yıldırım kısıtlayıcı düzenlemeler getirirken, Osmanlı Devleti kurduğu bu teşkilat ile göçmenleri daha iyi koşullarda ve kontrollü olarak iskân etmeye yönelik gayret gösterdi.⁶

Osmanlı idaresinin göçlere ilişkin karşı karşıya kaldığı sorunlardan birisi de memleket topraklarına göçle gelenlerden bir kısmının hayatını kaybetmesiyle ortada kalan kimsesiz ve yetim çocuklar sorunudur. Devlet, geçmişten devam edegelen yönetim anlayışı ve dini sorumlulukla, bu toplumsal travmaya kayıtsız kalmamış, kimsesiz kalmış korunmaya muhtaç çocukların himaye edilip yetiştirilmelerini, eğitimlerini, toplumun ve devletin sorumluluklarından biri olarak kabul etmiştir. Muhacirin Komisyonunun da koordinatörlüğünde çeşitli yardım kuruluşları vasıtasıyla kimsesizlere, yardıma muhtaç ve yetim çocuklara kucak açmıştır.

Kimsesiz ve yetimlerin himayesi ve yetiştirilmesi, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme devirlerinde yerel ve mesleki loncalar ve vakıflar yoluyla gerçekleştirilmiştir. Yardımlaşma ve fakirleri himaye etme amacıyla her mahallede kurulan avarız vakıfları, sosyal yardımlaşmanın en belirgin örnekleri arasında gösterilebilir.⁷ Kuruluş döneminden itibaren kurulan hastane, yetimhane, aşevleri ve imarethane gibi vakıflar, yoksul, kimsesiz ve yardıma muhtaç kimselerin barınma, yemek ihtiyaçları, tedavi ve eğitim hizmetlerini karşılamıştır. Osmanlı Devleti idarecileri tarafından gayri Müslimler de dahil olmak üzere kimsesizlerin, yetimlerin bakımı, yedirilip içirilmeleri, eğitimleri, kısaca, onların toplum içindeki sosyal yaşamlarını garanti altına almak amacıyla çeşitli ferman ve hükümlerin sâdır olması, devletin bu konudaki duyarlılığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Çocukların korunması ve eğitimine ilişkin politikalar, Türk Devletlerinde İslamiyet öncesi dönemdeki sosyal devlet anlayışı doğrultusunda gelişmiş, İslamiyet'in kabulüyle

5 Kaflı, *age.*, s. 31; Saydam, *age.*, s. 681.

6 James H. Meyer, "Immigration, Return and The Politics of Citizenship: Russian Muslims in The Ottoman Empire, 1860-1914", *Int. J. Middle East Studies*, 39, 2007, s. 15-37.

7 Vehbi Ünal, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları", *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C 36, S. 2, 2012, s. 10.

ilahi emirler ışığında pekişmiştir. *Konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır; 'Allah'a kulluk edin, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, yakınlarla, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin. Allah, kendini beğenip öğünenleri elbette sevmez'*⁸

Yetim ve kimsesiz çocuklar, Osmanlı Devleti'nde, vakıflar ve kendi hanelerinde himaye edilmek üzere ailelerin yanlarına yerleştirilmiştir. Himaye ve yardıma muhtaç bu çocuklar için "eytam için tahsis edilen akçe" adı altında asırlarca mali destek sağlamıştır. Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan vakıflar içerisinde, Ayasofya Camii ile ilgili görevler ve görevliler sayıldıktan sonra, Padişah'ın bu caminin yanında bina ettirdiği ve Daru't- tâlim adını verdiği okul kimsesiz çocuklara verilen ehemmiyete örnek teşkil etmesi açısından önemlidir. Bu okul öncelikle yetim çocuklar, onlardan boş yer kalırsa diğer fakir Müslüman çocukları himaye ve eğitim için kurulmuştur. Bu husus vakfiyede şöyle ifade edilmiştir; *"Eytâm bulunur ise talim-i eytâm, bulunmaz ise etfâl-i fukarâ-yı müslimîne talimi ikdâm eyleyip..."*. Vakfiyeye göre öğretmen, çocukları eğitebilecek yeteneklere sahip olacak ve hizmetine karşılık kendisine, günde altı akçe ücret ödenecektir. Yardımcı öğretmen de çocuklara derslerini tekrar ettirecekti. Ayrıca çocuklara şefkatli davranması da sorumlulukları arasındaydı. Bu görevlerine karşılık olarak günde iki akçe ücret alacaktı.⁹

Osmanlı Devleti'nde göç mağduru kimsesiz ve yetim çocuklar ayrı bir politika gündemi olmaktan ziyade korunmaya muhtaç çocuklar kapsamında değerlendirilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde korunmaya muhtaç çocukların haklarının korunmasına yönelik, merkezi idarenin müdahalesini öngören bir dizi yasal düzenlemeler yapılmıştır. 19. yüzyıl öncesinde vakıfların faaliyetleri ve dini işler arasında değerlendirilen yetim çocukların mallarını ve paralarını koruma görevi, 1851 yılında çıkarılan eytam nizamnamesi ile devletin görev ve denetimi altına alınmıştır. Bu nizamname ile Emval-i Eytam Nezareti kuruldu. Bu teşkilat ve benzer düzenlemelerle yetim ve kimsesiz çocuklarla birlikte göçmen çocukları da himaye edilmeye ve eğitimlerinin sağlanmasına çalışılmıştır.¹⁰

8 Nisa 4/36. Ayrıca bk. Bakara 2/83.

9 Nesimi Yazıcı, Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, C 48, S. 1, s. 16.

10 Kerim Tiryaki- Zeynep Özlü, Osmanlı Devleti'nde Muhacir Çocuklarının Sosyal Hayata Entegrasyonunda Eğitim Meselesi (19.Yüzyılın İkinci Yarısında), *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, S. 7, Yaz 2020, s. 330.

Osmanlı Devleti'nde, kimsesiz çocuklar başta olmak üzere yardıma muhtaç çocuklar sorunu dönemin toplumsal sorunlarının da etkisiyle 20. yüzyıl başlarında yoğun olarak hissedilmiştir.¹¹ Esasen 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 20. yüzyılın başlarına kadar devam edegelen savaşlar ve göçler sonucu yetim ve kimsesiz çocuklar ve yardıma muhtaç insanların sayısındaki artış karşısında, vakıfların yürüttüğü hizmetler yetersiz kalınca söz konusu yardımlara yönelik başka kurumlar ve dernekler açılmıştır.

Islahhanelerin açılması 1861 yılında Niş'e vali olarak atanan Mithat Paşa'nın girişimleriyle olmuştur. Islahhaneler, ilk açıldığı dönemde bölgenin sosyal yapısı doğrultusunda şekillenmiştir. Açılış amacı savaşlar ve buna bağlı göçler ile çeşitli sebeplerden dolayı ailelerini kaybetmiş yetim, yardıma muhtaç kimsesiz çocukları korumak, onlara güvenli bir ortam sağlamaktır. Nitekim Mithat Paşa göreve geldikten sonra bölgede asayişin temin ederken halkın, Hıristiyan ve Müslüman kimsesiz çocuklara karşı duyarsız kaldığını ve bunların sokaklarda perişan olduklarını gözlemlemiştir. Buna bir çözüm bulmak amacıyla bölge halkına çeşitli tavsiyelerde bulunmuş, ancak bir sonuç alamamıştır. Bunun üzerine yaşları en az beş, en fazla on üç olan kimsesiz çocukları toplayarak bu çocuklara barınacak yer tahsis etmiş, devlet memurları ve bazı vatandaşların yardım ve gayretleriyle giyeceklerini de temin ettirmiştir. Mithat Paşa bu çocukların eğitimiyle de ilgilenmiş, Müslüman ve Hıristiyan hocalar ile sanat erbabı ustalar tayin ederek çocukların eğitim almasına imkân tanımıştır.¹²

Esasen genel anlamda yetim çocukların eğitimi hususu, II. Mahmut (1808-1839) ve Abdülmecit (1839-1861) dönemlerinden itibaren üzerinde durulan konular arasında yer almıştır. Bununla beraber bu konuda kapsamlı ve kalıcı çözümler üretecek çalışmaları yapan ise ıslahhanelerin açılması girişiminde bulunan Mithat Paşa olmuştur.¹³ İlk örneği ıslahhaneler olan Sanayi Mektebi'nin açılışı, yine Mithat Paşa'nın öncülüğünde İstanbul'da gerçekleşmiştir. İstanbul Sanayi Mektebi açıldığı dönemde ıslahhanelere göre daha gelişmiş, bir mektep görünümünde olup, mektepte eğitim-öğretim teorik olarak ilköğretim seviyesinde yürütülmüştür.

11 Mehmet Ş. Yaman, *Son Dönem Osmanlı Toplumunda Kimsesiz Çocuklar 1850-1920*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s. 3.

12 Mehmet Ali Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 171.

13 Kerim Tiryaki ve Zeynep Özlü, "Osmanlı Devleti'nde Muhacir Çocuklarının Sosyal Hayata Entegrasyonunda Eğitim Meselesi (19.Yüzyılın İkinci Yarısında)", *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, S. 7, Yaz 2020, s. 345.

Terzilik, kunduracılık ve matbaacılık gibi sanatlarda teknik programları bulunan mektep, dâhili ve hârici olmak üzere iki şubeden meydana gelmiştir. Kimsesiz çocuklar öğrenci kaydında öncelikli olmuştur. Dâhili şubeye kabul edilen kimsesiz çocuklar, yatılı olarak öğrenim görmüş ve böylece bir yandan eğitim görme imkânına sahip olurken, diğer yandan şurada burada perişan olmalarının önüne geçilmiştir. Dolayısıyla mektep, sadece bir eğitim kurumu değil aynı zamanda çocuk esirgeme kurumu olarak da faaliyet göstermiştir.¹⁴ İlk İstanbul'da faaliyete geçen Sanayi Mektebi gerek muhtelif sanatların gelişmesi ve gerekse başboş gezen kimsesiz çocukların koruma altına alınması gibi faydalı bir amaca hizmet edecek olması gerekçesiyle ülke geneline yayılmaya başlamıştır.¹⁵ Bu kurumlar ilerleyen dönemde göçle gelen ve kimsesiz ve yetim kalan çocukların da himaye edildiği, eğitildiği merkezler olarak önemli bir ihtiyaca cevap vermiştir.

Önemli kuruluşlardan birisi de 1868 yılında açılan ve bugünkü Kızılay'ın temelini oluşturan Mecrûhîn ve Mardâ-yı Askeriye İmdat ve Muâvenet Cemiyetidir. Cemiyetin kuruluşu, Osmanlı hükümetinin 5 Temmuz 1865'te Cenevre Sözleşmesi'ni imzaladıktan sonra 1867'de Paris'te düzenlenen sağlık sergisine ve Milletlerarası Kızılhaç Sıhhiye Konferansı'na katılmak üzere görevlendirdiği Mekteb-i Tıbbiye muallimi Miralay Abdullah Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Mecrûhîn ve Marzâ-yı Askeriyyeye İmdad ve Muâvenet Cemiyetinin 1877'ye kadar olumlu bir faaliyet gösterememesi, II. Abdülhamid'in himayesinde yeni bir cemiyetin kurulmasına neden olmuş, Avrupa'da oluşturulan Kızılhaç'a paralel biçimde hilâli amblem olarak alan Osmanlı Hilâliahmer (Kızılay) Cemiyeti 14 Nisan 1877'de faaliyete başlamıştır. Cemiyet, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda cephe gerisinde dokuz seyyar hastahane ile İstanbul'da dört hastahane açarak 25.000'den fazla yaralı ve hasta askere hizmet vermiştir.¹⁶

14 Özen Söyler, *İstanbul Sanayi Mektebi'nin 1909 Tarihli Ders Programı (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2014, s. 1.

15 Mehmet Ali Yıldırım, "Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 37, Giresun 2013, s. 72.

16 1897'deki Türk-Yunan savaşında da iki hastane vapuru kiralayarak yaralı ve hasta askerleri İstanbul'a taşımıştır. II. Meşrutiyet'in ardından ortaya çıkan cemiyetleşme atmosferi içinde Hariciye Nâzırı Rifat Paşa'nın çabaları sonucu cemiyet yeniden teşkilâtlandırılmış ve bir nizamname hazırlanmıştır. Cemiyet, Trablusgarp Savaşı'nda da önemli katkılar sağlamış, Giryan, Humus ve Bingazi hastahanelerinde 3013 yaralı ve hasta tedavi edilmiştir. Balkan Savaşı'nda ise çoğu 1000 yataklı on beş Hilâliahmer hastahanesi hizmet vermiştir. Cemiyet, bunların yanısıra savaş dolayısıyla yurtlarını terketmek zorunda kalan göçmenlerin yerleştirilmesinde ve savaş esirlerinin değişiminde de büyük rol oynamıştır. Mesut Çapa "Kızılay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 25, İstanbul 2002, s. 544-546.

11 Haziran 1868'de imzalanan bir taahhütname ile 1873 yılında Müslüman yetimlerin lise tahsili yapmaları için Dârüşşafaka kurulmuştur. Okulun eğitim ve idare bakımından en iyi dönemi 1873-1894 yılları arasına rastlar. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden itibaren Osmanlı topraklarına yönelik başlayan yeni göç dalgası, 1898'de Girit'in de elden çıkması, artan yetimlerin korunması ve eğitilmesi için yeni bir kuruma olan ihtiyacı artırmıştır. Bu doğrultuda II. Abdülhamit Anadolu'da kimsesiz ve yetim kalan çocuklara yönelik yetimhaneler açılmasını istemiştir. Ancak darüleytamların açılması maddi açıdan zor olunca daha küçük bir proje olarak Darül-Hayr-Âli'nin açılması gündeme gelmiştir. Mektebin açılması ile ilgili bir rivayete göre, 1899 yılında Yıldız Camii'ndeki bir Cuma selamlığında 6 yaşlarındaki bir çocuğun padişaha verdiği dilekçede “okumak adam olmak” istediğini bildirmesi üzerine okulun açılma çalışmaları hız kazanmıştır. II. Abdülhamit bu kurumu açarken din ayrımı gözetmeden gayrimüslim yetimlerin de bu kuruma kabul edilmesini istemiştir. Padişah bunların misyonerler tarafından kullanılmasını engellemeyi amaçlamıştır. Bir başka kurum, II. Abdülhamit'in girişimleriyle ilki 1895 'de İstanbul'da açılan, kimsesiz çocukları, yaşlı ve muhtaçları barındırmak amacıyla bir hayır kurumu olarak kurulan Darülacezelerdir. 1915 yılında kurulan Darüleytamlar ise Trablusgarp ve Balkan savaşlarında şehit olanların çocuklarının korunması amacıyla yönelik kurulan hayır kurumlarından birini teşkil etmektedir. Bu kurumlar kimsesiz ve yetim çocuklar için sadece barınak değil, eğitim yuvası da olmuş, temel, dini bilgilerin yanısıra mesleki bilgiler de verilmiştir.¹⁷

Darülacezeler, II. Abdülhamit'in girişimleriyle ilki 1895 yılında İstanbul'da açılan diğer hayır kurumlarıdır. Kimsesiz çocukları, yaşlı ve muhtaçları barındırmak amacıyla kurulan darülacezeler muhtaç olanların yuvası olmuştur. Din ve milliyet farkı gözetilmeden Müslümanların yanında Rum, Ermeni ve Yahudilerin de barınmaları esas olarak kabul edildiğinden yapımında her kesimin yardımı kabul edilmiştir. Darülacezenin açıldığı 1895 yılının sonlarına doğru çıkarılan

17 Nuhoğlu, Hidayet Y., “Darüleytam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 8, s. 521. <http://www.islamansiklopedisi.info/index.php?klme=dar%C3%BCleytam> son erişim: 20.02.2022; Ahmet Eryüksel, “Osmanlı Devleti'nde Dul ve Yetimler”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 8, 1998, s. 331-332; Kesgin, Safi ye, “Osmanlı'nın Son Döneminde Kimsesiz ve Korunmaya Muhtaç Çocukların Eğitimi ve Topluma Kazandırılması: Kastamonu Örneği”, *Dini Araştırmalar*, C 19, S. 50, Temmuz-Aralık 2016, s. 137; Hikmet Z. Kapıcı, *Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2012, s. 51, 52; Samet Pehlivan, “Darül Hayr-ı Âli” (DOC) DARÜ'L-HAYR-I ÂLİ | Samet Pehlivan- Academia.edu son erişim: 19.02. 2022.

nizamname ve iç tüzük¹⁸, şartlarına hassasiyetle uyulmuş, hükümlerde yer alan vasıfları taşıyanların kuruma alınmasına önem ve öncelik verilmiştir. İstanbul halkından ve muhacirlerden olup yeri yurdu ve kimsesi olmadığı için sokaklarda yatıp kalkan, hasta ve iş yapamaz hale gelmiş ve kimsesi olmayan, geçimini sağlayamayan kimseler bu gruba giriyordu. Tedavisi mümkün olan hastalıklara müptela olanlar önce hastanelerde tedavi edilmiş, sonra darülacezelere alınmıştır. Taşradan gelenler ise nizamname hükmünce memleketlerine gönderilmiştir. Nizamname şartlarına uymayanlar kuruma kabul edilmemiştir. Fakat herhangi bir mağduriyet yaşanmaması için, muhtaç olduğu beyan edilenler, vasıflarının nizamnameye uygunluğu dikkatli biçimde araştırılmadan gönderilmemiştir.¹⁹

Darülacezeler, Balkan savaşları sırasında düşman eline geçen topraklardan göç edenlerin yanında, yakınlarını yitiren yetimlerin de sığınma yerleri olmuştur.²⁰ Balkan Savaşları sırasında da Balkanlardaki Türk nüfusun önemli bir kısmının Anadolu'ya göçtüğü bilinmektedir. Yine bu savaşta yetim sayısında önemli bir artış olmuştur. Balkan Savaşları sonunda sadece Bulgaristan'da 71.505 yetim kaldığı bilinmektedir. Bu savaşlar sonrasında göç edenlerin sağlıklı olanları iskân edilirken, sakat, muhtaç ve yetimler ise Darülacezeye yerleştirilmişlerdir. Bununla beraber bu kurumlar, Balkan Savaşları sonrası ve I. Dünya Savaşından sonra artan yetim ve kimsesizlerin barınma ihtiyacını karşılayamayacak kadar yetersiz kalmış, buna çare olarak Darüleytamlar kurulmuştur.

Darüleytam ev anlamına gelen dâ ve yetim manasına gelen eytâm kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş yetimevi veya yetimhane manasına gelen bir terimdir. Darüleytamlar, Maarif Nâzırı Ahmed Şükrü Bey'in teklifiyle 1914 yılında, Balkan ve I. Dünya savaşlarında kimsesiz kalan çocukları barındırmak ve bir meslek edindirmek amacıyla kurulmuş ve 1915 yılı başlarından itibaren faaliyete geçmiştir. Ahmet Şükrü Bey'in 1918 yılı bütçesi dolayısıyla verdiği bilgiye göre bu müesseselerin kuruluş amacı, I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'yi terk eden İngiliz, Fransız ve İtalyanların boşalttukları yurt ve mekteplerdeki sahipsiz kalan

18 Hidayet Y. Nuhoglu, "Darülaceze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 8, s. 513-514. Nurettin Birol, "II. Abdülhamid Dönemi Hayır Kurumlarından Darülaceze'nin Yapımı Ve Halil Rifat Paşa'nın Çalışmaları" *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C 13, S. 5, 2017, s. 35-48.

19 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubî Kalemi (DH.MKT), 02656/09/01. Darülaceze Müdürü Vekilliginden Dahiliye Nezaretine 15 Şevval 13217/4 Ocak 1904.

20 Yasemin Okur, *Darüleytamlar*, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996, s. 19.

çocukları himaye altına almaktı. Boşaltılan mektep, yurt vb. binalara el konularak bunlar darüleytam haline getirilmiş, savaşlar sebebiyle kimsesiz kalan çocuklar da İstanbul'da ve diğer bazı şehirlerde açılan bu müesseselere yerleştirilmiştir. Savaşın uzaması, malî sıkıntı, yiyecek ve eşya temini zorluğu yanında kötü idare sebebiyle bu müesseseler 2 Nisan 1333 (2 Nisan 1917) tarihli bir kararla devletin himayesine alınmış buralar için arazi ve gelir kaynağı tahsis edilmiştir²¹.

Savaş ortamı ve kitlesel göçlerin gün yüzüne çıkardığı kimsesiz çocuklar sorununa çözüm getirmek amacıyla tesis edilen Himaye-i Etfâl Cemiyetinin kuruluşu 1908 yılına rastlar. Bununla beraber kuruluş I. Dünya Savaşı yıllarında yapılanma imkânı bulmuştur. Savaş dönemi boyunca ve sonrasında giderek bozulan sosyal ekonomik, siyasi koşullar, yoksulluk ve sefaletin artması, bu ortamda bulunan kimsesiz çocukların topluma kazandırılması, barındırılması ve eğitilmelerine duyulan ihtiyacı artırmıştır. Bu süreçte cemiyetin yaptığı faaliyetler üstlendiği önemli görevler, mağdur kitlenin kanayan yarasına bir nebze derman olabilmıştır.²²

Osmanlı – Rus Harbi, Balkan Savaşları ve I. Dünya Harbi Sonrası Meydana Gelen Göçler Bağlamında Kimsesizler ve Yetim Çocuklar

Savaşlar ve Rusların yayılcı politikaları sonucu elden çıkan topraklardan vatanlarını terk etmeye zorlanan ve yeni bir hayat umuduyla Anadolu'ya göç edenler, Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki karşı karşıya kaldığı en büyük problemler arasında olmuştur.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası yapılan göçlerle İstanbul, Varna ve Selanik iskelelerine gelen göçmenler, 9 Temmuz 1878 tarihli tüzük gereği, Amasya'da dahil olmak üzere, Halep, Şam, Adana, Sivas, Ankara, Diyarbakır, Konya, Kastamonu illerine dağıtılmışlardır.²³

Göçmenlerin iskân ve iâşe sorunlarının yanı sıra, açlık, hastalık ve kötü koşullar nedeniyle hayatını kaybeden göçmenlerin eşleri, ardında bıraktıkları kimsesiz ve bakıma muhtaç çocuklar, devleti göç ve iskân politikası dahilinde çözüm bekleyen yine önemli bir mesele olmuştur.

21 Nuhoğlu, "Darüleytam", s. 521. Okur, *agt.*, s. 19.

22 Makbule Sarıkaya, "Savaş Yıllarında Himaye-i Etfâl Cemiyetinin Çocuk Sağlığı Konusundaki Hedef ve Faaliyetleri", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler* (s.33-47) ed. E. Gürsoy-Naskali ve A. Koç, Kırmızı Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 34-37.

23 Faruk Kocacık, "Balkanlardan Anadolu'ya yapılan Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, s.163-164. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/112844>, erişim tarihi: 19.02. 2022.

Osmanlı Devleti, göçmen yetimlerin iskân ve iâşe işlerini Muhacirin Komisyonu'nun sorumluluğuna vermiştir. ²⁴ Böylece yetim çocuklar meselesi sadece valiliklerin tasarrufuna bırakılmamıştır. Muhacirin Komisyonu'na Hükümetçe verilen bu görev olabilecek suiistimalleri engelleyeceği gibi merkezi idarenin takibini de göstermekteydi. Yerleştirilemeyen ve istihdam edilemeyenlerin İstanbul'a gönderilmesi uygun bulunmuştur. Göçmenlerden dul sahipsiz kadınlar ve kimsesiz çocukların barınması için misafirhaneler teşkil edilmiştir. Anadolu'da mağdur göçmenler için misafirhaneler kurulması girişimin öncüsü Tuna Valisi Mithat Paşa'dır. ²⁵

Osmanlı Devleti'nin Mondros ateşkes antlaşmasını imzalayıp, I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıktığı tarihin ardından göçler yine ardarda devam etmiştir. Devletin her yönden karşı karşıya bulunduğu güçlükler, kaybedilen topraklardan gelen göçmenlerle daha da artmıştır. Devlet, gelenlerin iskanı meselesiyle uğraşırken, göç eden ailelerin ölümü sonucu kimsesiz kalan çocukların himayesi, yine gündemin önemli sorunlarından birini teşkil etmiştir. Kimsesiz çocukların yersiz yurtsuz, aç, çıplak, şurada burada dolaşmaları ölecek derecede perişanlığa duçar olmalarına kayıtsız kalmayan devletin öncelikli tedbiri bu çocuklara kalacak yer ve geçimlerini sağlayacak miktarda para temin etmek olmuştur. ²⁶ Tedbirlerin sürekliliğini ve ciddiyetini sağlamak amacıyla Emniyet-i Umumiye Genel Müdürlüğünden Polis Müdüriyetlerine tebligatta bulunulmuş, bu gibi sefalet içinde yersiz yurtsuz ortalıkta kalan muhacirler ve çocuklarının muhacir misafirhanelerine yerleştirilmeleri için karakollarca gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. ²⁷

İstanbul başta olmak üzere, göçmenlerin varış noktası olan limanlarda yakınlarını yitiren yetim ve öksüz kalan muhacir çocuklar, karnılarını doyurmak için sokaklarda dilencilik yapmak zorunda kalmışlardır. 93 harbi öncesi vukua gelen göçler sonunda kimsesiz kalan çocukların bir kısmı 1873 yılında kimsesiz Müslüman çocukların eğitimi için açılan Darüşşafaka'ya yerleştirilmiştir. 1878-1879 öğretim yılında ise Darüşşafaka'ya muhacir çocuklarının dışında çocuk alınmamıştır. Ancak sorun tedbirlere rağmen kökten çözümlenememiştir. Savaşı izleyen yıllarda, yine

24 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Odası (A. MKT. MHM), 300/9, Sadareten Trabzon Valiliğine Şukka.

25 Ömer Karataş, "Kafkas Göçünün Mağdurları", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 42, S. 42, 2014, s.124.

26 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası (DH. EUM.VRK.), 0023/70/1 24 Teşrin-i Sani 1334 /24 Kasım 1918.

27 BOA, DH. EUM.VRK., 0023/70/1 27 Teşrin-i Sani 1334 /24 Kasım 1918.

İstanbul'da pek çok göçmen çocuğun gündüzleri sokak aralarında avare olarak dolaşp, geceleri de Yenici ve Beyoğlu semtlerinde kaldırımlarda yattığını tespit eden II. Abdülhamit bu içler acısı duruma son vermek amacıyla bu çocukların toplanarak çeşitli okullarda eğitilmelerini emretmiştir. Çok geçmeden Şehremanetince toplanan 222 göçmen çocuğundan 34'ü Sanayi Mektebi'ne 1881'i Tophane-i Amire'ye teslim edilmişlerdir. Çocukların korunması ve ihtiyaçlarının karşılanması için vakıfların yürüttüğü hizmetlerin ihtiyacı karşılamaması, bu çocukların eğitimden yoksun kalması ve toplum için sorun teşkil edeceği ihtimalini güçlendiriyordu. Bu nedenle Devlet, muhacir çocukların korunması ve geçiminin sağlanması yanı sıra eğitimlerine de çözüm bulmaya gayret etmiş, yeni kurumlar teşkil edilmiştir. İstanbul başta olmak üzere çeşitli Osmanlı vilayetlerinde İslahhaneler, Darüleytamlar, Darülacezeler ve Himaye-i Etfal gibi kurumlar açılarak hizmet vermiştir. Bu kurumlar Müslim gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın çocuklar için hem barınma hem de birer eğitim yuvası vazifesi görmüştür. Buralarda kimsesiz çocuklara temel ve dini bilgilerin yanı sıra mesleki bilgiler de öğretilmiştir.²⁸ Gelen göçmenler arasında gayrimüslimler de vardı. Bunların yetim kalan çocukları sözü edilen kurumların dışında millet sistemi bünyesindeki cemaatlerin yetimhanelerine de yerleştirilmişlerdir.²⁹ Zaman zaman muhacir ve mültecilere ayrılan tahsisattan darüleytamların ihtiyaçları için ödenekler ayrılmış, buralara muhacir ve mülteci yetimler de kabul edilmiştir. Darüleytamların faaliyetlerinin başında, barındırma gelmekteydi. Bu kurumların temel görevi, şehit yetimleri ve kimsesiz çocukların yeme, içme ve barınma ihtiyacını karşılamak, onların mahrumiyetlerini önlemektir. Bunun yanında darüleytamlar eğitim hizmeti de veriyordu. 6 yaşından küçükler için ana okulu mekteplerinin programına uygun olarak okul öncesi eğitimi verilmekteydi. 6-12 yaş arasındaki yetimler ise, Mektebi İptidaiye talimatnamesine uygun olarak ilkokul eğitimi almaktaydılar. Şayet çocuk 12 yaşından sonra bir üst kademede okul okuyacaksa, Darüleytamlar bu öğrencilerin tahsillerini sürdürmeleri için gerekli yardımı da yapıyordu.³⁰

Kimsesiz ve korunmaya muhtaçların himayesi, Osmanlı'nın sosyal devlet anlayışının bir gereği idi. Bu amaçla kurulan vakıf ve kurumlar, bu dönemde göçlerin bambaşka bir sonucuyla karşı karşıya kalan devletin ihtiyacına cevap

28 Kesgin, agm., s. 137; Tiryaki ve Özlü, agm., s.349; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 226.

29 Okur, agt., s. 6, 7.

30 Salih Özkan, "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytami", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2006, s. 223.

veremiyordu. Göçler sonunda başta çocuklar olmak üzere kimsesiz ve yetim kalanların sayısı tırmanıyor, bunların himaye, iaşe ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarına karşılayacak yeni kurumların teşkil edilmesi gerekiyordu. İstanbul Gülhane'de açılan okul da bu amaçla kurulan okullardan biriydi. İstanbul'a gelen kimsesiz muhacir çocukların terbiye ve eğitimi için açılan okulun eğitimi zamanla diğer okullara göre yetersiz görülmüş, Muhacirin Komisyonu bu çocukların geleceğinin teminat altına alınmasına ve diğer çocuklar gibi yeterli donanıma sahip okullarda eğitim görmeleri gereğine karar vermiştir. Ancak donanımlı yeni okullar açmak için komisyon bütçesi yeterli değildi. Bu nedenle başka bir çözüm yolu bulunmuş, her bir çocuğun yaşı, bedeni kuvveti ve yetenekleri dikkate alınarak tophane, bahriye ve sanayi mekteplerine sevk edilmeleri kayıtlarının ise okullara kabul tarihinden evvel yapılmasına karar verilmiştir.³¹ Fakat sanayi mektebinin bütçesinin ancak mevcut öğrencilerin masrafinin karşılayacak miktarda olması nedeniyle, okula muhacir kimsesiz çocukların alınması halinde öğrencilerin tümünün ihtiyaçlarının karşılanamayacağı ve bütçenin buna yetmeyeceği anlaşılmıştır.³²

Muhacirler de çocuklarının daha iyi bir eğitim alabilmeleri için İstanbul'daki okullarda okumaları yönünde çaba sarf etmişlerdir. Ancak İstanbul'a gönderme ve buradaki okullarda okutma istekleri zaman zaman idari prosedür nedeniyle karşılanamamıştır.³³ Kaldı ki yukarıda da belirtildiği gibi İstanbul'daki okulların diğer öğrencilerle birlikte kimsesiz göçmen çocukların tümünün ihtiyacına cevap verecek kapasitede olmadığı aşikardır.

Kimsesi olmayıp sokaklarda yatıp kalkanlara, hasta olanlara yerel idareler bünyesinde sahip çıkılıyordu. Koruma altına alınmak üzere taşradan merkeze gönderilenler de oluyordu. İstanbul sokaklarında sağda solda sefil ve perişan halde bulunan çocuklarla ilgili yapılan araştırma sonucunda mülteci ve muhacir çocuğu olmayanlardan ikamet ettikleri yerlere veya memleketlerine iade ediliyordu. Bundan sonra taşradan vs. bölgelerden İstanbul'a böyle kimsesizlerin gelmelerine fırsat verilmeyecek, bu çocukların korunması ve eğitimleri ilgili yerel yönetimlerce sağlanacaktı. Bu karara ilişkin genelge, 3 Temmuz 1916 yılında alınan bir karar genelge olarak tebliğ edilmiştir. Muhacirler dahil olmak üzere bir şekilde

31 BOA, Mektubî Kalemi (MKT), 1351/0073 12 Nisan 1303/24 Nisan 1887. Muhacirin Komisyonu 12 Nisan 1303/ 24 Nisan 1887 tarihinde Tophane-i Amire Müşirliğine ve Bahriye ve Ticaret Nezaretlerine ilgili talebi belirten yazı göndermiştir.

32 BOA, Dahiliye Mektubî Kalemi (DH. MKT), 1367/69. Muhacirin Komisyonunun yazısına binaen Ticaret Nezaretinden Muhacirin Komisyonu idaresine gönderilen yazı.

33 Tiryaki- Özlü, agm., s. 330.

İstanbul'a gelmiş kimsesizlerin burada daimî olarak koruma altına alınması hem bu çocukların güvenliği hem de İstanbul'un asayişini için uygun görülüyordu.³⁴ Hiçbir iskân bölgesine yakını olmadığı tespit edilenler, İstanbul'da ilgili kurumlara, diğerleri ise -hasta olanların tedavileri yapıldıktan sonra- çoğu kez tekrar kendi yakınlarının bulunduğu yerlere gönderiliyorlardı. Kimsesiz muhacir çocuklar zaman zaman kötü niyetli kişilerce istismar da ediliyordu. Bununla ilgili kayıtlarda tespit ettiğimiz bir durum çok içler acısı bir gerçeği ortaya koymuştur. Kız olduğu sonradan anlaşılan Erkan isimli bir çocuk İstanbul Belediyesine getirilmiştir. Ertesi gün bir adam biraderi olduğu gerekçesiyle çocuğu almak için müracaat etmiştir. Yapılan araştırma sonucu çocuğun dilendirilmek üzere bu adam tarafından taşradan getirildiği ve köprü üzerinde kaybettiği ve yine dilendirmek üzere alıp götürmek istediği anlaşılmıştır. Çocuk koruma altına alındığı gibi adam da güvenlik güçlerine teslim edilmiştir.

Merkezi ve yerel yönetimlerin gösterdikleri gayrete rağmen şartların uygun olmayışı nedeniyle, kalıcı ve istikrarlı tedbirler almakta zaman zaman güçlüklerle karşılaşmıştır. Bazen tek bir çocuk bile resmi kuralların engeline takılabilmektedir. Hükümet bunlar için de yeni hükümler çıkarmak zorunda kalmıştır. Örneğin yetim ve kimsesiz bir muhacir çocuğu olan Mehmet Rıza isimli çocuğun kaydı, kayıt ve kabul dönemi olmadığı için Darüşşafakaya hemen yapılamamıştır. Böyle çocukların ortada bırakılmayarak akrabalarının imzasıyla yazılan dilekçeyle muhacirin eytamhanesine geçici olarak alınması istenmiş ve Muhacirin Komisyonundan bunun gereğinin yapılacağına ilişkin karar çıkmıştır.³⁵

Muhacirler mağduriyetleri ile ilgili taleplerini zaman zaman Maliye Nezaretine bizzat kendileri de iletmişlerdir. Mağduriyetlerin bir başka boyutu, eşini yitirmiş çocuklu kadınlardır. Batum muhacirlerinden Asiye Hanım eşinin vefatı üzerine üç çocuğu ile perişan ve bir parça ekmeğe muhtaç kalmıştır. Dilekçe ile müracaat ederek kendisine ve çocuklarını geçindirecek kadar maaş bağlanmasını talep etmiştir. Talebi uygun görülmüş ve kadına çocuklarının geçimini temin edecek miktarda maaş bağlanmıştır.³⁶

Muhacirlerden bir kısmı da yakınları ve akrabalarını göç sırasında kaybetmiş oldukları veya farklı yerlere iskân edildikleri için yalnız ve kimsesizlerdi. Çerkes

34 BOA, Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumî Müdüriyeti (D.H. EUM-KLU), 0016. 20 Haziran 1332/ 3 Temmuz 1916.

35 BOA, DH. MKT, 1940/8. Dahiliye Mektubi Kaleminden Muhacirin Komisyonu Başkanlığına gönderilen 10 Ramazan 1308/19 Nisan 1891 tarihli yazı. DH. MKT, 1946/105.

36 BOA, Babialı Evrak Odası (BEO), 990/74234, 28 Temmuz 1313/9 Ağustos 1897 tarihli dilekçe.

muhacirlerinden olan Fatma Hatun'da dul kalmış, çocuklarıyla mağdur olan muhacirlerdendi. Misafirhanede geçici olarak barınmakta olan Fatma hatun çocuklarıyla beraber Şam'a, yakınlarının yanına gitmeyi arzu etmiştir. Talebi yerine getirilmiş, Beyrut'a kadar vapurla ulaşım bedelinin karşılanması sağlanmıştır.³⁷

Göçlerle ilgili resmi kayıtlara geçen mağduriyetler türlü türlü idi. Canik Sancağı Mutasarrıflığına intikal eden bir başka vaka, Samsun'a gelen Çerkez muhacirlerinden bir kadınla ilgiliydi. Göç yolunda gemide iken ağır bir şekilde hastalanan kadın, Samsun limanına inince karantinaya alınmış, ancak hayatını kaybetmiştir. Kadının çocuğu yetim kalmıştır. Eşinin de sefalet içinde olması nedeniyle devlet tedbiriyle 175 kuruş nafaka bağlanmıştır. Çocuk dört yaşına gelince babası tarafından terk edilmiş ve devlet koruması altına alınmıştır³⁸

Göç eden kadınların bazıları yerli ahaliden birileri ile evleniyorlar bununla beraber durumlarının mağduriyetinden dolayı arazi talebinde bulunuyorlardı. Muhacir kadınlara arazi verilmesine dair bir karar yoktu. Ancak sıklıkla gelen talepler üzerine kadın muhacirlere arazi verilmesi konusu görüşülmüş ve aşağıda belirtilen grupların mağduriyetlerinin giderilmesi kararı alınmıştır.

- a) Zevceleri yerli olan muhacir kadınlar
- b) Zevceleri muhacir olanlar
- c) Göç ettikleri dönemde yetim ve muhtaç olmalarına rağmen buluşa erdikten sonra yerli halk ile evlilik yapanlar
- d) Evi ve geliri olmayan kadın ve erkekler

Detaylı incelemeler ve görüşmeler sonrasında, yukarıda belirtilen şartlara haiz olanlara arazi verilmesi ve hatta maaş bağlanarak iki türlü katkı sağlamanın mümkün olabileceği kararı verilmiştir. Ayrıca göç ettikleri dönemde çocuk bulunmalarından dolayı arazi verilmeyen ve sonradan büyüyerek evlenenlerden aciz ve çok muhtaç olanlara da öncelikli yardım edilmesi kararlaştırılmıştır. Alınan karar, uygulanmak üzere Edirne, Hüdavendigâr, Konya, Aydın, Adana, Halep, Suriye, Kastamonu, Sivas, Ankara, Diyarbakır, Mamuratülaziz, Trabzon, Selanik, Kosova, Erzurum, Manastır, Biga, Çatalca İzmit, Beyrut, İşkodra, Şehrangiz

³⁷ BOA, DH. MKT, 1330/9.

³⁸ BOA, Meclis-i Vala (MVL), 682/62/1.

vilayetlerine gönderilmiştir.³⁹

Muhacirler zaman zaman yer değişikliği sebebiyle karşılaştıkları güçlükler nedeniyle de mağduriyetler yaşamışlar kayıplar vermişlerdir. 1910 yılı kışında Erzincan ve Refahiye'den Suşehri yoluyla Sivas'a gönderilmek üzere yola çıkarılan kimsesiz çocuk ve kadınlardan birçoğunun şiddetli kış mevsimi koşulları ve açlık nedeniyle öldükleri bildirilmiş, bu zamanda böyle zafiyet içinde ve fakir muhacirlerin katiyen yola çıkarılmaması hususunda uyarı yapılmıştır.⁴⁰

Osmanlı idaresi, bakıma korunmaya muhtaç çocuklarla ilgili aldığı her haberi süratle değerlendirmiş ve tedbir alma yoluna gitmiştir. 14 Ağustos 1919 tarihli bir tespitte Samsun'da anasız, babasız ve kendilerine bakacak yakın ve uzak akrabadan mahrum ve sağlıklı 66 erkek ve 38 kız çocuğun sokaklarda sefil ve perişan bir halde olduğu haberi alınmıştır. Bu çocukların İstanbul'daki Darüleytamlara yerleştirilmelerinin sağlanması amacıyla İstanbul'a sevk edilmelerine, masraflarının da muhacirin bütçesinden karşılanmasına karar verilmiştir. Bu çocukların gayrimüslim oldukları iddiası, onlara yönelik yaklaşımı olumsuz etkiler düşüncesiyle çocukların Müslüman olduklarının irtibat zabıtlığına tasdik ettirilmesi uygun görülmüştür.⁴¹

Aynı yılın Eylül ayında Darüleytam Müdürlüğünden, Üçüncü kolordu kumandanlığına gönderilen yazıdan, Amasya'nın Merzifon kazasında da yetim ve kimsesiz muhacir çocuklar olduğu anlaşılmaktadır. Sağlığı yerinde olan kız çocuklarının Darüleytama kaydolunmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri istenmiştir. Çocukların hangi dine mensup oldukları, kumandanlıkta yapılacak görüşme ile tespit edilecekti. Çocukların ifadelerine ve yapılacak diğer araştırmaların sonuçları da dikkate alınarak Müslüman olduklarına dair açıklamanın düzenlenen bir deftere yazılması ve bundan sonra çocukların İstanbul'a gönderilmelerinde bir engel kalmayacağı beyan edilmiştir.⁴²

Göçmenlerin Osmanlı topraklarıyla buluştuğu bir limana sahip olan Trabzon Vilayeti, hayatlarını kaybeden göçmenlerin yetim ve kimsesiz kalan çocuklarına

39 BOA, DH.MKT, 2068/105, 12 Cemaziyülevvel 1312/11 Kasım 1894.

40 BOA, Bâb-ı Âli. Dâhiliye Nezâreti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Şifre (DH. ŞFR), 95/36, Kanun-i Sâni sene 1325/Ocak 1910. Karahisar Mutasarrıflığından alınan haber üzere Sivas Vilayetinden, Erzincan Mutasarrıflığına bildirilen yazı.

41 BOA, DH. ŞFR., 102/132, 14 Ağustos 1335/14 Ağustos 1919. Canik Mutasarrıflığına Nazırnâme.

42 BOA, DH. ŞFR., 103/86, Darüleytam Müdüriyeti Umumiyesinden Sivas Vilâyetine.

da ev sahipliği yapmıştır. Bunların bir kısmı evlatlık alınarak bakımları vilayet idaresince üstlenilmiştir. Evlatlık edinilenlerin çoğu gayrimüslimdi. Bunlara kirası karşılanmak suretiyle tutulan evlerde yardımcı tutularak bakılmaktaydı. Osmanlı idaresince, bu çocuklar için Trabzon Rüştîye Mektebi'nde bir sınıf açılmasına, masraflarının devlet hazinesinden karşılanmasına ve Vilayet İdaresinin nezaretinde olmak üzere itina ile yetiştirilmelerine karar verilmiştir. Osmanlı idaresi çocuklardan evlatlık edinilenlerin dışındakilerin İstanbul'a gönderilmesini istemiştir.⁴³ Bu çocukların devletçe kiralanan hanelerde tayin edilen hizmetçilerle en iyi şekilde bakılacağına karar verilmişse de bu karardan cayılmış, bunların taşrada vilayet nezaretinde Trabzon Mekteb-i Rüştîyesinde özel sınıf açılarak orada itina ile yetiştirilmelerinin daha uygun olacağına karar verilmiştir. Bununla beraber, Trabzon Eyaleti Valiliğince Sadarete gönderilen yazıda, kimsesiz ve yardıma muhtaç muhacir çocukların eğitimi ve terbiyesi için sınıf oluşturulmasının yeterli bir çözüm olmadığına dikkat çekilmiş, Rüştîye mekteplerinin kapasitesinin de bu çocukları içine alabilecek imkândan yoksun olduğu belirtilmiştir. Vilâyet bu sorunlardan dolayı kimsesiz ve koşulları uygun olan erkek çocukların askeri mekteplere ve sanayi mekteplerine verilmesini, kız çocukların ise muhacirin komisyonu marifetiyle istekleri dahilinde şeri kanuna uygun olmak kaydıyla evlendirilmesini uygun görmüştür.⁴⁴

Osmanlı Devleti bu dönemde Girit'ten de göç almıştır. Buradan göçle gelen muhacirlerin de kimsesiz kalan çocukları koruma altına alınmış, bu çocuklardan bir kısmı Mekteb-i Sanayiye, bir kısmı Darüşşafaka'ya kabul edilirken bazılarının da yatılı askeri mekteplere kayıt ve kabul edilmeleri sağlanmıştır.⁴⁵ Çocukların mekteplere kabul ve kayıtları mektep idarelerince bazı nedenlerden dolayı ertelenmek istense de devlet idaresi kimi zaman barınacak hiç bir yeri olmayan çocukların biran evvel bu perişanlıktan kurtulabilmeleri için bu işi nazırlık bünyesinde hızlandırmıştır.⁴⁶

Kalabalık muhacir ailelerinin büyük çoğunluğu aciz ve muhtaç oldukları gerekçesiyle çocuklarının mekteb-i şahaneye kabul edilmesini çok istemişlerdir. Bu amaçla Osmanlı idaresinin muhacirlerle ilgilenen merkezi ve yerel birimlerine muhacirler tarafından yardım talebiyle doğrudan müracaatlar oluyordu. Rumeli

43 BOA, A.MKT. MHM., 300/9/1.

44 BOA, A.MKT., 300/9/1; BOA, A.MKT. MHM., 300/9/3.

45 BOA, BEO, 1611/120808; BOA, BEO, 120783/2; BOA, DH.MKT., 00806/0056.

46 BOA, BEO., 1386/103894/1.

muhacirlerinden Hafız Mestan Efendi ile evli olan Adile Hanım Atina'dan Osmanlı topraklarına göç etmiş üç erkek çocuk sahibi mağdur bir göçmen ailesiydi. Dilekçesinde Atina'da ikamet ettikleri sırada muallimlik yapan eşinin çiftçilikle ilgili hiçbir tecrübesinin olmadığını kendi durumuna uygun bir memuriyet de bulamadığından Çatalca Sancağına geldiklerini, eşinin burada mektep hocalığı yaparken vefat ettiğini belirtmiştir. Çaresizlikten İstanbul'a gelmek zorunda kaldığını ve Sirkeci'de bir han köşesinde bir çocuk daha dünyaya getirdiğini ve üç yetim çocukla sefalet içinde kaldığını ifade etmiş, yetimlerinin korunması için devletten Darülaceze'ye kayıt ve kabulü için yardım istemiştir.⁴⁷ Sirkeci'de Atik Ömer Ağa'nın Otelinde kalan Rumeli muhacirlerinden Adile Hanım'ın dilekçesi üzerine yapılan araştırmada Hanım'ın bir parça ekmeğe muhtaç durumda olduğu anlaşılmış, kendisi ve yetimlerine gereken yardımın yapılması için tedbirler alınmıştır.⁴⁸ Görüldüğü gibi II. Abdülhamit'in girişimleriyle İstanbul'da açılan bir hayır kurumu olan darülacezeler muhtaç olanların yuvası olmuştur.⁴⁹ Kurum nizamnamesinin hükümlerine hassasiyetle dikkat edildiği, hükümlerde yer alan vasıfları taşıyanların kuruma alınması öncelik verildiği kayıtlardan anlaşılmaktaydı. İstanbul halkından ve muhacirlerden olup yeri yurdu ve kimsesi olmadığı için sokaklarda yatıp kalkan, hasta ve iş yapamaz hale gelmiş ve kimsesi olmayan, geçimini sağlayamayan kimseler bu gruba giriyordu. Nizamname şartlarına uymayanlar kuruma kabul edilmiyordu. Ancak herhangi bir mağduriyet yaşanmaması için, muhtaç olduğu beyan edilenler, vasıflarının nizamnameye uygunluğu dikkatli biçimde araştırılmadan gönderilmiyorlardı.⁵⁰ Rumeli muhacirlerinden Adile Hanım'ın mağduriyetini beyan ettiği dilekçeyle darülaceze'ye müracaatı da bu çerçevede değerlendirmeye alınmış, gerekli yardımlar yapılmıştır.

Alınan tedbirlerin ve uygulamanın ciddiyetine ilişkin kayıtlarda tespit ettiğimiz vakalardan biri, Silistre muhacirlerinden sekiz yaşında Salib adındaki çocuğun durumudur. Taşrada muhacirlerin ikamet ettiği misafirhanede kalırken hastalanarak bir müddet hastanede yatan ve iyileştikten sonra yine misafirhaneye gelen Salib'in, taşrada kimsesi olmadığı için, Darülacezede ikamet ve iâşe edilmesi

47 BOA, DH.MKT., 00935/40/01, 10 Şubat 1320/23 Şubat 1905.

48 BOA, DH.MKT., 00935/40/02, 15 Şubat 1320/28 Şubat 1905. Devair-i Aliye'den Darülaceze Müdürlüğüne.

49 Nuhoğlu, "Darülaceze", s. 512-514.

50 BOA, DH.MKT., 02656/09/01. Darülaceze Müdürü Vekillikinden Dahiliye Nezaretine, 15 Şevval 1321/4 Ocak 1904.

uygun görülmüştür. Çocuğun durumu araştırıldıktan sonra kimsesiz olduğu, ihtiyaçlarının karşılanmasında ihmaller olması halinde çocuğun sefalet içine düşeceği açıklamasıyla darülacezeye kabul edilmesi ve sevkine karar verilmiştir.⁵¹ Misafirhaneler görüldüğü gibi geçici de olsa kimsesizler için sığınma vazifesi görüyordu.

Yukarıda da değinildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin önemli kayıplar verdiği bir başka savaş 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Savaş Anadolu ve Rumeli'de pek çok şehrin harap olmasına neden olmuş, savaş sonrası Rusların işgal ettiği topraklardaki Türk ve Müslüman toplulukları göçe zorlayan politikalar, Anadolu'ya yeni bir göç dalgasına yol açmıştır. Rus işgal ve yayılma politikası prensipleri gereği, Rus olmayanların kimliklerinin değiştirilmesi, Ruslaştırılmaları, topraklarının ve mülklerinin ellerinden alınarak yoksullaştırılmaları, bölgeye devşirilen Hıristiyan unsurlar aracılığıyla zorbalığa maruz bırakılmaları baskı, zulüm ve yıldırma ile sürgüne zorlanmaları, direnç gösterenlerin katledilmeleri, bölge halkını göçe mecbur etmiştir.

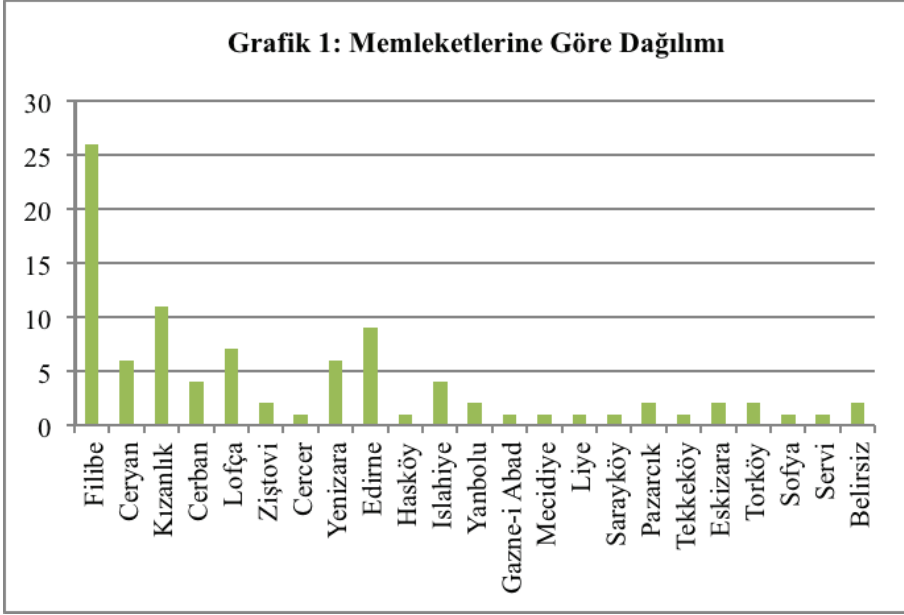
1877'den 1879'a kadar geçen dönemde 1 milyondan fazla Bulgar Müslüman vatanlarından sürülmüştür. Kırım ve ondan önce Kafkaslardan sürülen Müslümanlar gibi, bu mülteciler de sığındıkları Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklarda iskân edileceklerdi.⁵² Göçle gelenlerin bir kısmı ise hastalık, açlık ve sefaletle yenik düşmüş ve hayatını kaybetmiştir. Bu ölümler ardında yetim ve kimsesiz çocuklar bırakmıştır. Bunların bir kısmı yerel idareler ve muhacirin komisyonunun destek ve denetimleriyle himaye edilirken bir kısmının himayesi de padişah tarafından üstlenilmiştir. Tespit ettiğimiz belgeye göre Padişahın Enderun Hazinesi⁵³ ne çerağ buyrulan bir grup çocuğun himaye iaa ve eğitimleriyle

51 BOA, DH.MKT., 2673/82/1.vrk, 15 Teşrini sâni 1324/28 Kasım 1908. BOA, DH.MKT., 2673/82/2.vrk, 17 Teşrini sâni 1324/30 Kasım 1908. Muhacirin İdare-i Umûmiyesi Müdür Vekillîğinden Huzûr-ı Âli Hazreti Nezaretpenahiye. Darülaceze müdürü vekaletine yazılan yazıda muhacir çocuğun mağduriyeti durumu belirtilerek buraya sevkine karar verilmiştir.

52 McCarthy, *age.*, s. 108.

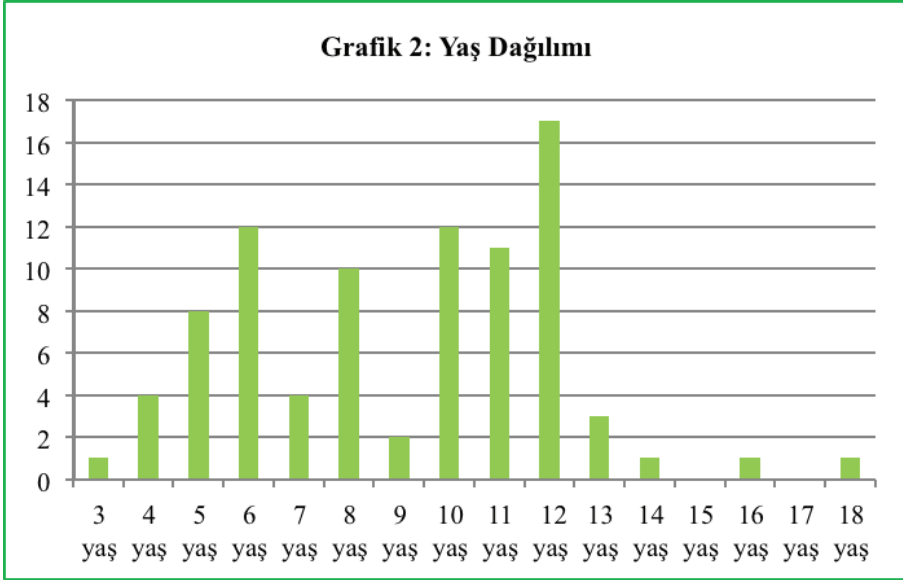
53 Osmanlılar 'da XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar Enderun (Hazine-i Hâssa, iç hazine) ve Bîrun (maliye hazinesi, devlet hazinesi, dış hazine) adlarında iki hazinenin varlığına rastlanmaktadır. Sarayın harem kısmında bulunan Enderun Hazinesi'nin bir çeşit ihtiyat hazinesi olarak kullanıldığı, yani yedek hazine olduğu bilinmektedir. Enderun Hazinesi veya iç hazine Has Oda, bodrum, çilhâne, raht (Has Ahur), hil'at ve ceyb-i hümâyün hazinelerinden oluşmaktaydı. Hazineden para almak gerektiğinde sultanın izni alınır ve görevlilerin huzurunda hazine açılır, işlem hemen kaydedilerek daha sonra esas deftere geçirilirdi. Bîrun Hazinesi'nin fazla parası Enderun Hazinesi'nin kaynağını oluşturmakta, ihtiyaç halinde bu para Enderun'dan tekrar tahsil edilmekteydi. Birçok savaşta devletin toprak kaybına uğraması Enderun ve Bîrun hazinelerinin

ilgili tüm maddi manevi sorumluluk Padişahın ve İç hazinenin tasarrufuna bırakılmıştır. Tespit ettiğimiz kadarıyla bu çocukların isimlerini, memleketlerini ve yaşlarını gösteren belge, bu dönemde yetim kalan çocuklarla ilgili ayrıntılı bilgi vermesi itibarıyla dikkat çekicidir.⁵⁴ Listede yer alan toplam 95 çocuğun yaşları ve geldikleri yerlere göre dağılımı aşağıdaki grafiklerde yer almaktadır;

yeniden düzenlenmesini gerekli kıldı. Bununla beraber ilerleyen dönemlerde de iç ve dış gelir kaynaklarının fazlası ihtiyat hazinesi görevi yapan Enderun Hazinesi'ne aktarılmaya devam etti. Cengiz Orhonlu, "Enderun Hazinesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 17, 1998, s. 130-133.

54 BOA, D. 07994.0001.00.

Kimsesiz Muhacir Kız Çocukları İçin Mektep Açılması

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda da yoğun bir şekilde göç almaya devam etmiş, yüzyılın sonlarına doğru şehir merkezlerindeki halkın kent yoksullarıyla ilgili taşıdığı kaygılar oldukça artmıştı. Dönemin gazetelerinde dilencilerle ilgili haberler ve kaygılara sıklıkla yer verilmekteydi. Bunların arasında Rumeli muhacirleri ve onların yetim kalan çocukları da vardı. Bunlar özellikle İstanbul'da dilencilik yapmaktaydılar. Buna karşı bir önlem alınmazsa böyle yaşamayı alışkanlık haline getirecekler ve bir zanaat öğrenmek istemeyeceklerdi ve bu durum ileride devlet için problem teşkil edebilirdi. Çünkü tembellik önemli toplumsal sorunları da beraberinde getiriyordu. Bu nedenle bu çocukların tespit edilerek bir meslek edinmelerini sağlamak gerekliydi. Buna ilişkin teklif dönemin önemli devlet adamlarından Saffet Paşa tarafından dile getirildi ve bu çocukların sanayi mektebine yerleştirilmeleri önerildi.⁵⁵

Darüleytamlar, Darülacezenin yetersiz kalması sonucu, özellikle şehit eş ve çocuklarının barındırılması için Balkan Savaşlarından sonra çözüm olarak kurulan

55 P. İskender Kılıç, "Mehmed Esad Safvet Paşa'nın Devair Müfettişliği Sırasında Muhacirler ve Muhacir Çocuklarıyla İlgili Görüşleri ve Bu Konudaki Çalışmaları", *History Studies*, C 9, S. 3, Eylül 2017, s. 117.

diğer müesseselerdir. Yetimler Yurdu, Yetimhane anlamlarına gelen darüleytam Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in teklifi⁵⁶ ve Enver Paşa'nın katkılarıyla 1915 yılı başından itibaren faaliyete geçmiştir. Ahmet Şükrü Bey'in tespitlerine göre, Darüleytamlar, şehit ve yetimlerin yanında, daha önce İngiliz, Fransız ve İtalyan misyoner mekteplerinde barınan fakat onların Türkiye'yi terk etmesiyle sahipsiz kalan çocukları da barındırmıştır. Başlangıçta şehit çocuklarını barındırmak, eğitmek ve zanaat öğretmek üzere kurulmuşken, yetim ve kimsesizlerin fazla olması nedeniyle bir düzenleme getirilerek, Balkan Savaşı sonrasında kimsesiz kalan çocuklar da Darüleytamlara kabul edilmişlerdir. Darüleytamlar ilk kurulduğunda sayısı 20 idi. Ancak bu sayının yetimleri barındırmaya kafi gelmemesi üzerine bu rakam 1916'da 2,5 kat artarak 69'a ulaşmıştır. Bu dönemde, Darüleytamlarda barınan yetim sayısı 5.000'i kız, 15.000'i erkek olmak üzere 20 bini bulmuştur.⁵⁷

Aşair ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi Birinci Dünya Savaşı ile elden çıkan topraklarda yapılan çalışmalarda 69 bin Müslüman çocuğun yetim kaldığını tespit etmiştir. Göç ile birlikte oluşan sefalaet ile mücadele edilirken kimsesiz çocukların toplatılması için de çalışmalar başlatılmıştır. Kimsesiz olduğu sonucuna ulaşılan çocukların İstanbul'da toplanması uygun binaların bunlara tahsis edilmesi ve mahalli darüleytamlar kurulması kararlaştırılmış ve vilâyetlere bu yönde telgraflar gönderilmiştir.

Mahalli darüleytamların kurulması uygulanmaya konulmakla birlikte, her yerde açmak yerine belli merkezlerde çocukları birleştirmeye yönelik darüleytamlar açılmış, buralara yerleştirilen çocukların imkânlar dahilinde eğitim ve terbiyeleri sağlanarak, belirli bir yaşa geldiklerinde devlet okullarına yerleştirilmeleri sağlanmıştır.⁵⁸

Osmanlı idaresi kimsesiz ve çaresiz muhacir çocukların toplattırılıp, kısım kısım farklı mekteplere gönderilmesi teşebbüsünde bulunurken bu çocuklardan özellikle kız olanların korunması için daha da özel tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bunun sebebi başta İstanbul olmak üzere çeşitli mahallerde çocuklarla ilgili olarak hoş gitmeyen durumların önünü almaktı. Bu çocuklar kötü terbiye edilirdilerse ilerde İstanbul'da düzene aykırı birtakım olayların sebebini teşkil edebilirlerdi. Bu

56 Ufuk Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 206.

57 Salih Özkan, "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, Bahar 2006, s. 216.

58 Erdem, *age.*, s. 207.

durumlara meydan vermemek için çocukları koruma altına alacak bir idare oluşturulması bununla da kalmayıp İslam dininin ve insan olmanın gerektirdiği kaidelerle eğitilmesini dinin yerine getirilmesi gereken farzlarından görülmüştür.⁵⁹

Osmanlı Devleti'nde kimsesiz kız çocuklarının himaye ve iâşesi için kurulan darüleytamlara Sivas Vilâyeti'ne bağlı Amasya ve Merzifon'da kurulan darüleytamlar örnek olarak gösterilebilir. Erkek ve kız çocukları için teşkil edilen darüleytamlar kimsesiz muhacir çocuklardan oluşuyordu. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla çocuklar, Ahıska, Ustrumca, Yanya ve Batum vs. Kafkasya göçmeni ve Balkan muhacirlerinin çocuklarından müteşekkildi. Kurum ayrıca aşair mensubu kimsesizlerin de sığınağı idi.⁶⁰

Kimsesiz kız çocukları için özel olarak teşkil edilecek mekteplere ilişkin alınan genel tedbirler ve uygulamalar şöyleydi;

- 1- Kimsesiz kız çocukları için özel olarak teşkil edilecek mektep için bir yer sağlanacak, bu okulda bir araya toplanan kız çocukları koruma altına alınarak itina ile dini kuralları ve matematik öğrenmeleri sağlanacaktı.
- 2- Bu kız çocuklarına kadınların öğrenmeleri gereken nakış ve dikiş gibi beceriler kazandırılacaktı. Çocukların eğitimi ve idarelerini yürütmek üzere Babı Seraskeri yetkili olacak ve bu vesileyle savaş askerlerinin çamaşırları da bu çocuklara diktirilecekti. Üç ayda bir olmak üzere düzenlenen konser ve piyangodan elde edilecek gelir, bu çocukların masrafları için ayrılacaktı.⁶¹
- 3- Çocukların sabah kahvaltuları iki çeşit ve akşam yemekleri üç çeşit olacaktı.
- 4- Mektep dahilinde bir hastane olacaktı.
- 5- Hastanede görev yapmak üzere eczacı ve cerrah tayin olacak, diğer hastane doktorları bu hastanede nöbetleşe vizite hizmeti vereceklerdi.
- 6- Bu mektebin öğrencileri beş sınıfa ayrılacaklardı. Birinci sınıf, üç yaşından yedi yaşına kadar, ikinci sınıf, yedi yaşından ondört yaşına kadar, üçüncü sınıf, ondört yaşından yirmi-yirmibir yaşına kadar, beşinci sınıf, yirmi-yirmibir yaşından yukarı hasta ve çelimsiz olanlardan teşkil olunacaktır. Beşinci sınıf öğrencileri diğer dört sınıfta okuyan öğrencilerin yemeklerini pişirmek

59 BOA, Perakende Evrakı- Arzuhâller ve Journaller (Y.PRK.AZJ), 03/38/1(6).

60 Mustafa Kılınç- Resul Değirmenci, İlker Kösterelioğlu ve Metin Orbay, *Kimsesizler Sığınağı: Amasya Yetim Kızlar Yurdu*, Pegem Akademi Ankara 2021, s. 11.

61 Y.PRK.AZJ., 3/38/1(6).

ve çamaşırlarını yıkamak ve yataklarını hazırlamak, dikişlerini dikmek ve mektebin düzen ve temizlik işlerinden mesul olacaklardı.

- 7- Bu mektebin giderleri için görevlendirilen bir vazifeli aracılığı ile resmi dairelerden yardım temin edilecektir.
- 8- Saray-ı Hümayun ve Harem hizmetlilerinden gereği kadar tayin edilen vazifelilerle alınan kararlar aracılığı ile kız çocuklarının muhafazası sağlanacaktır.
- 9- Yine Saray-ı Hümayun baltacılarından uygun olanlar kapıcı ve hademe olarak tayin edileceklerdi.
- 10- Mektebin inşası için oldukça fazla akçeye ihtiyaç vardı. Bu hususta da Padişahın iki bin lira akçe ihsanı ile mektebin inşasına başlanacaktı.
- 11- Mektebin inşasının idaresinde devlet erkanında ve halktan tecrübeli kimseler görevlendirilecekti.
- 12- Bu mektebe kimsesiz muhacir çocukların haricinde çocuğunu vermek isteyen olursa onlar için ayrı bir sınıf oluşturulacak, bunların müfredatı da farklı olacaktı.
- 13- Mektep için sağlanan yardımların fazlası Osmanlı Bankasına yatırılarak bunun faizi, gereken harcamalar için kullanılacaktı.
- 14- 21 yaşına gelen kimsesiz muhacir kız çocukları nikahına almak isteyenler olursa bunların halk içinde muteber ve namuslu kimselerden olduğuna dair emin olunduktan sonra mektepte yapılan nikah ile evlendirileceklerdir.⁶²

Türkiye’de hem mesleki ve teknik eğitim hem de korunmaya muhtaç çocukların eğitiminin gelişimi bakımından önemli bir yere sahip olan ıslahhâneler birkaç yıl içerisinde Anadolu ve Rumeli’ndeki birçok vilayete yayıldı. 1897’den itibaren Kastamonu, Bursa, İşkodra, Sofya, Sivas, Edirne, İzmir, Halep, Bursa, Erzurum, Diyarbakır, Konya ve Selanik’te birer ıslahhâne kuruldu.

62 BOA, Y.PRK.AZJ., 3/38/1/b; Perakende Evrakı- Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK. KOM), 04/29/1300. Belge üzerinde Romen rakamı ile belirtilen sayının belge tarihi olduğu düşünülmektedir. Değilse belgede tarihe tesadüf edilmemiştir, bununla beraber evrakın dahil olduğu belge grubu Başbakanlık Osmanlı Arşivi tasnif sisteminde 1259 katalog numaralı ve Komisyonlar Maruzatı konu başlığı ve Y.PRK. KOM kodlu grup olup bu dosyadaki belgeler Hicri 1294-1341, Miladi 1877-1922 yıllarını ihtiva etmektedir. Göçlerle ilgili bu belgenin üzerinde tasnif sırasında işaretlenen 1300 sayısının, belgenin tarihini yansıttığı ve bunun da Osmanlı Rus Harbi sonrası göç vakalarıyla ilgili olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Kimşesiz çocuklar ve yardıma muhtaç olanların himayesi, kuruluştan itibaren Osmanlı'nın sosyal devlet anlayışının bir gereği olmuştur. Bu amaçla kurulan vakıflar ve kurumlar devletin bu alandaki sorumluluk anlayışının göstergesidir. Devletçe son yıllarda yaşanan ve toprak kayıplarıyla sonuçlanan savaşlar, sömürgeci kutupların asimile ve sürgün politikaları bu topraklarda yaşayan halkı göçe mecbur bırakmıştır. Göç olgusunun önemli bilançolarından biri, göç eden ailelerin ölümü sonucu kimşesiz ve yetim kalan çocuklardır. Devlet, bunların yersiz yurtsuz, aç, çıplak, şurada burada dolaşmaları, ölecek derecede perişanlığa duçar olmalarına müsaade etmemiş, bu dönem kimşesiz yardıma muhtaçların çoğaldığı bir dönem olması itibariyle, çeşitli yardım kuruluşlarının ardarda açıldığı en kritik dönemlerden biri olmuştur. Kızılay'ın temelini oluşturan Mecerûhîn ve Mardâ-yı Askeriye İmdat ve Muâvenet Cemiyeti, Dârüşşafaka, Dar'ul-Hayri Âli, Himaye-i Etfal, Darülacezeler, Darüleytamlar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulan kurumlardır. Kimşesizlerin, yetim çocukların himayesine yönelik kurulan hayır kurumları, onlar için sadece barınak değil, eğitim yuvası da olmuştur.

Kaynaklar**Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),**

BEO (Babıalı Evrak Odası); 990/74234; 1611/120808; 120783/2.

A. MKT. MHM (Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Odası): 300/9; 1351/0073

DH.MKT. (Dahiliye Mektubî Kalemi): 806/0056; 935/40/01; 1351/0073; 2656/09/01; 2068/105; 2673/82.

DH EUM-KLU (Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumî Müdüriyeti): 0016.

DH. EUM.VRK. (Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası): 0023/70/1.

DH. ŞFR. (Bâb-ı Âlî, Dâhiliye Nezâreti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Şifre): 95/36; 102/132.

MVL (Meclis-i Vala): 682/62/1.

Y.PRK.AZJ (Perakende Evrakı- Arzuhâller ve Journaller): 03/38/1(6).

Y.PRK.KOM (Perakende Evrakı - Komisyonlar Maruzatı): 4/29.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Birol, Nurettin, “II. Abdülhamid Dönemi Hayır Kurumlarından Darülaceze'nin Yapımı Ve Halil Rifat Paşa'nın Çalışmaları” *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C 13, S. 5, 2017, s.33-53.

Cameron, Cuthell David, The Muhacirin Komisyonu: An Agent in the Transformation of Ottoman Anatolia, 1860-1865, Unpublished Ph.D.dissertation, Columbia University, (Columbia, 2005).

Çapa, Mesut, “Kızılay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 25, İstanbul 2002, s. 544-546.

Erdem, Ufuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 206, 207.

Erkan, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Trabzon 1996, s. 33.

Eryüksel, Ahmet, “Osmanlı Devletinde Dul ve Yetimler”, *Şarkiyat Mecmuası*, S 8, 1998, s. 331-332.

Gazanker, Emine, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Kimsesiz Çocuklar*

ve Evlatlıklar, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 58.

Habiçoğlu, Bedri, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 49-50.

İpek, Nedim, “Kafkaslar’dan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)”, *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, C 6, S. 1, Samsun 1991, s. 101-138.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 226. <https://dergipark.org.tr/en/pub/omuefd/issue/20256/215090>, son erişim tarihi: 19.02. 2022.

İskender Kılıç, P., “Mehmed Esad Safvet Paşa'nın Devair Müfettişliği Sırasında Muhacirler ve Muhacir Çocuklarıyla İlgili Görüşleri ve Bu Konudaki Çalışmaları”, *History Studies*, C 9, S. 3, Eylül 2017, s.117.

Kaflı, K. *Türkiye'ye Göçler*, İstanbul, 1966.

Kapıcı, Hikmet, Z. *Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2012, s. 51,52.

Karataş, Ömer, “Kafkas Göçünün Mağdurları”, *Karadeniz Araştırmaları*, C 42, S. 42, 2014, s. 124.

Kesgin, Safiye, “Osmanlı'nın Son Döneminde Kimsesiz ve Korunmaya Muhtaç Çocukların Eğitimi ve Topluma Kazandırılması: Kastamonu Örneği”, *Dini Araştırmalar*, C 19, S. 50, Temmuz-Aralık 2016, s. 135-158.

Kılınç, Mustafa- Değirmenci, Resul - Kösterelioğlu, İlker ve Orbay, Metin, *Kimsesizler Sığınağı: Amasya Yetim Kızlar Yurdu*, Pegem Akademi, Ankara, 2021.

Kocacık, Faruk, “Balkanlardan Anadolu'ya yapılan Göçler (1878-1890)”, *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, s. 163-164. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/112844>, son erişim tarihi: 19.02. 2022.

Lyll, R., *Travels In Russia, The Krimea, The Caucasus and Georgia*, Vol. I, London 1825.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Meyer, James H., “Immigration, Return and The Politics of citizenship: Russian

Muslims in The Otoman Empire, 1860-1914”, *Int. J. Middle East Studies*, 39, 2007, s. 15-37.

Nuhoğlu, Hidayet Y., “Darüleytam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 8, s. 521. <http://www.islamansiklopedisi.info/index.php?klme=dar%C3%BCleytam>

Okur, Yasemin, *Darüleytamlar*, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996, s. 19.

Orhonlu, C., “Enderun Hazinesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 17, 1998, s. 130-133.

Özkan, Salih, “Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytami”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2006.

Pehlivan, Samet, “Darü’l Hayr-ı Âli” (DOC) DARÜ’L-HAYR-I ÂLİ | samet pehlivan - Academia.edu son erişim: 11.07. 2019

Sarıkaya, Makbule, “Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyetinin Çocuk Sağlığı Konusundaki Hedef ve Faaliyetleri”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler* ed. E. Gürsoy-Naskali ve A. Koç, Kırmızı Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 34-37.

Saydam, Abdullah, “Kırım ve Kafkasya’dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)”, *Osmanlı IV, Yeni Türkiye Yayınları* Ankara b1999.

Söyler, Özen, *İstanbul Sanayi Mektebi’nin 1909 Tarihli Ders Programı (Transkripsiyon Ve Değerlendirme)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2014.

Tiryaki, Kerim ve Özlü, Zeynep, “Osmanlı Devleti’nde Muhacir Çocuklarının Sosyal Hayata Entegrasyonunda Eğitim Meselesi (19.Yüzyılın İkinci Yarısında)”, *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, S. 7, Yaz 2020.

Ünal, Vehbi, “Osmanlı’nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları”, *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C 36, S. 2, 2012.

Yaman, Mehmet Ş., *Son Dönem Osmanlı Toplumunda Kimsesiz Çocuklar 1850-1920*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.

Yıldırım, Mehmet Ali, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

Yıldırım, Mehmet Ali, “Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 37, Giresun 2013, s. 71-90.